

Μνήμων

Τόμ. 35, Αρ. 35 (2016)

Μνήμων

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΩΝ

ΜΕΛΕΤΕΣ

ΚΑΛΙΟΠΗ ΠΑΓΑΗ, Φλωρεντία: από τις ολιγαρχικές οικογένειες στους «Τραπεζίτες του Θεού» ● ΑΓΓΑΛΙΑ ΚΑΣΔΑΓΑΗ, Λόγος περί νοταριακών και μια ανάγνωση διαθηκών του 16ου αιώνα από την Κρήτη ● ΑΝΤ. ΧΑΤΖΗΚΥΡΙΑΚΟΥ, Νησιωτικότητα και τοπική εξουσία στην οθωμανική Κύπρο ● Χρ. ΛΟΥΚΟΣ, Νέα στοιχεία για την ελληνική τυπογραφία της περιόδου 1828-1832 ● ΕΙΣΕΛΒΕΤ ΤΣΑΚΑΝΙΚΑ, Η αναζήτηση της εθνικής ταυτότητας στον Τύπο και τη λογοτεχνία της οθωμανικής περιόδου ● Δ. ΜΑΛΕΣΗΣ, Ο «εθνικός λόγος» τη δεκαετία του 1870 στην εφημερίδα *Είβορα* του Γ. Φιλάρτου ● Μ. ΜΑΘΙΟΥΔΑΚΗ, Χειρόγραφα του Ι. Ουάμπου στο Αναγνωστήριο της Αγιάσου ● ΧΡΥΣΑ ΜΑΡΙΝΟΥ, Τα έργα *The Tunnel* και *Deadlock* της Ντ. Μ. Ρίτσαρντσον ως άλλο αργείο ● ΕΓΓΕΝΙΑ ΑΔΑΜΟΠΟΥΛΟΥ, Πολιτικές και κοινωνικές διαστάσεις του γλωσσικού ζητήματος στην Κωνσταντινούπολη ● ΛΗΔΑ ΠΑΠΑΣΤΕΦΑΝΑΚΗ, Οι μηχανικοί στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου ● ΓΙΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΚΟΝΔΥΛΗΣ, Μεταπολεμική αστική ανάπτυξη και ονομασθεσία οδών και πλατειών ● ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΝΤΑΝΙΚΑ, Η ανάγκη για διεργασία στον μουσουλμανικό πληθυσμό της Λαρίσας (1882-1898)

ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

ΒΑΣΙΛΗΣ ΚΡΕΜΜΥΔΑΣ, *Αναγνώσιμος του Έλληνα, Ελληνική Νομαρχία*

ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΚΑΙ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ

ΘΩΔΩΡΟΣ ΘΩΔΩΡΟΥ, Οι χαμένες επιστολές του Κωνσταντίνου Σταμάτη προς τον Παναγιώτη Κοδρικά (1788-1794)

ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΙΣ

ΕΦΗ ΑΒΔΕΛΑ, «Μνημονικοί νόμοι» και ιστορικοί. Η ευρωπαϊκή εμπειρία ● ΣΤΡΑΤΗΣ ΜΠΟΥΡΝΑΖΟΣ, Η ιστορία, ο ιστορικός και ο δικαστής

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΕΙΣ

Χρ. Λούκος, Τ. Ε. Σόλαβενίτης, Κ. Λάππας, Ε. Γαλιούρη, Γ. Κόκκινος, Σπ. Δημανόπουλος, Χρ. Αργιαντώνη, Μ. Φέστας, Δ. Κουσουρής, Α. Μ. Σιχάνη, Μ. Χρ. Χατζηϊωάννου, Χρ. Χατζηιωσήφ

35

ΑΘΗΝΑ 2016

Η ιστορία, ο ιστορικός και ο δικαστής Σκέψεις για τη δίκη του Χάιντς Ρίχτερ

Στρατής Μπουρνάζος

doi: [10.12681/mnimon.20295](https://doi.org/10.12681/mnimon.20295)

Copyright © 2019, Μνήμων

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Μπουρνάζος Σ. (2019). Η ιστορία, ο ιστορικός και ο δικαστής Σκέψεις για τη δίκη του Χάιντς Ρίχτερ. *Μνήμων*, 35(35), 358-367. <https://doi.org/10.12681/mnimon.20295>

Στρατής Μπουρνάζος

Η ιστορία, ο ιστορικός και ο δικαστής Σκέψεις για τη δίκη του Χάιντς Ρίχτερ

Η δίκη του ιστορικού Χάιντς Ρίχτερ, στα τέλη του 2015 και τις αρχές του 2016 (η απόφαση του Μονομελούς Πρωτοδικείου Ρεθύμνου εκδόθηκε στις 10 Φεβρουαρίου 2016), αποτελεί, πιστεύω, μια από τις πιο ιδιόρρυθμες, σημαντικές αλλά και προβληματικές δίκες των τελευταίων χρόνων. Θυμίζω, καταρχάς, ότι ο Ρίχτερ διώχθηκε ποινικά για το βιβλίο του *Η Μάχη της Κρήτης*,¹ με βάση το άρθρο 2 του Νόμου 4285/2014. Σημειώνω τρία στοιχεία τα οποία, κατά τη γνώμη μου, δικαιολογούν τους παραπάνω χαρακτηρισμούς:

Καταρχάς, είναι η πρώτη δίκη που έγινε με βάση τον Νόμο 4285/ 2014,²

Ορισμένες από τις σκέψεις που εκτέθηκαν εδώ, είχαν διατυπωθεί, σε πρώτη μορφή, στο άρθρο: Μάνος Αυγερίδης, Στρατής Μπουρνάζος, «Η δίκη της Ιστορίας. Αντιρατσιστική νομοθεσία: από την αναγκαιότητα στην καφκική διολίσθηση», «Ενθέματα», *Η Αυγή της Κυριακής*, 24.1.2016. Με την ευκαιρία σημειώνω μερικά αξιοπρόσεκτα, κατά τη γνώμη μου, άρθρα σχετικά με το ζήτημα: Βαγγέλης Καραμανωλάκης, «Μια δυσάρεστη δικαίωση. Από τη δίωξη της βίας στη δίωξη της άποψης», «Ενθέματα», *Η Αυγή της Κυριακής*, 29.3.2015· Πολυμέρης Βόγλης, «Η ιστορία στο εδώλιο;», «Ενθέματα», *Η Αυγή της Κυριακής*, 20.12.2015· Αντώνης Λιάκος, «Η δίκη του Χάιντς Ρίχτερ. Ποιο είναι το επίδικο», ηλεκτρονικό περιοδικό *Χρόνος*, τχ. 32, Δεκέμβριος 2015· Ο Ιός, «“Αντιρατσιστική” εθνική λογοκρισία», *Η Εφημερίδα των Συντακτών*, 19.4.2015· Δημήτρης Χριστόπουλος, «Τα επικίνδυνα Ρίχτερ του ολοκληρωτισμού», *tvxs*, 15.12.2016. Τα παραπάνω κείμενα έχουν μια κοινή συνισταμένη: καταδικάζουν απερίφραστα τη δίωξη Ρίχτερ, την ίδια στιγμή που (με αποχρώσεις) διαφωνούν με τις απόψεις του. Στους αντίποδες, τα άρθρα του Γιώργου Μαργαρίτη και του Γιάννη Σκαλιδάκη τα οποία, εστιαζόμενα στη σφοδρή κριτική των απόψεων Ρίχτερ, προσπερνούν (και στην ουσία δικαιώνουν, ιδίως ο Γ. Μαργαρίτης) την ποινική δίωξη και δίκη: Γιώργος Μαργαρίτης, «Και πάλι (δυστυχώς) για τον κο Ρίχτερ», *tvxs*, 8.12.2015 και Γιάννης Σκαλιδάκης, «Δεν είναι έτσι, κι αν έτσι νομίζετε κ. Ρίχτερ», *RedNotebook*, 25.2.2015. Τέλος, αξίζει μια ματιά στο μπλογκ του ενός εκ των συνηγόρων του Ρίχτερ, Αθανάσιου Αναγνωστόπουλου (<http://anamorfosis.net/blog/>). Παρά τη δεδομένη, ασφαλώς, υποστηρικτική προς τον κατηγορούμενο οπτική, βρίσκουμε εξαιρετικά ενδιαφέρον και πλούσιο υλικό: πληροφορίες, τεκμήρια, σκέψεις και «ρεπορτάζ» από τη δίκη (βλ. anamorfosis.net/blog/?p=11698).

1. Heinz A. Richter, *Η Μάχη της Κρήτης*, μεταφρ. Ελίζα Παναγιωτάτου, Αθήνα, Γκοβόστης, 2011 [α' έκδοση στα γερμανικά: 2011].

2. Ο νόμος έχει αντικείμενο «την καταπολέμηση ορισμένων μορφών και εκδηλώσεων ρατσισμού και ξενοφοβίας μέσω του ποινικού δικαίου (L 328) και άλλες διατάξεις». Τροποποιεί τον παλιότερο Ν. 927/1979 και τον προσαρμόζει στην

πιο γνωστό ως «νέο αντιρατσιστικό νόμο», ενάμιση σχεδόν χρόνο μετά την ψήφισή του. Το άρθρο 2, σε εφαρμογή του οποίου έγινε η δίωξη, προβλέπει τα εξής: «*Δημόσια επιδοκιμασία ή άρνηση εγκλημάτων*. 1. Όποιος με πρόθεση, δημόσια, προφορικά ή διά του τύπου, μέσω του διαδικτύου ή με οποιοδήποτε άλλο μέσο ή τρόπο, επιδοκιμάζει, ευτελίζει ή κακόβουλα αρνείται την ύπαρξη ή τη σοβαρότητα εγκλημάτων γενοκτονιών, εγκλημάτων πολέμου, εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας, του Ολοκαυτώματος και των εγκλημάτων του ναζισμού που έχουν αναγνωρισθεί με αποφάσεις διεθνών δικαστηρίων ή της Βουλής των Ελλήνων και η συμπεριφορά αυτή στρέφεται κατά ομάδας προσώπων ή μέλους της που προσδιορίζεται με βάση τη φυλή, το χρώμα, τη θρησκεία, τις γενεαλογικές καταβολές, την εθνική ή εθνοτική καταγωγή, το σεξουαλικό προσανατολισμό, την ταυτότητα φύλου ή την αναπηρία, όταν η συμπεριφορά αυτή εκδηλώνεται κατά τρόπο που μπορεί να υποκινήσει βία ή μίσος ή ενέχει απειλητικό ή υβριστικό χαρακτήρα κατά μίας τέτοιας ομάδας ή μέλους της, τιμωρείται με τις ποινές της παραγράφου 1 του προηγούμενου άρθρου».

Δεύτερον, παρότι χρειάζεται, για λόγους πληρέστερης κατανόησης, να εντάξουμε την περίπτωση σε μια μακρά παράδοση διωγμών (με πιο εξέχουσα την πρόσφατη περίπτωση του εγχειριδίου Ιστορίας της ΣΤ' Δημοτικού), είναι η πρώτη φορά που ένα βιβλίο Ιστορίας βρίσκεται στο εδώλιο. Γιατί, παρόλο που είναι χρήσιμο να μελετήσουμε και την περίπτωση της δίωξης του βιβλίου του Κώστα Πλεύρη *Εβραίοι. Όλη η αλήθεια*, δεν μπορούμε, ασφαλώς, να κατατάξουμε το τελευταίο στα ιστορικά συγγράμματα. Άλλωστε, τα ερωτήματα που θέτει η δίκη –και η αθώωση– Πλεύρη μπορεί να εφάπτονται σε κάποια σημεία, αλλά δεν ταυτίζονται, σε καμιά περίπτωση, με τα αντίστοιχα για τη δίκη Ρίχτερ. Έτσι, όσον αφορά τη δίκη Πλεύρη πρέπει να συζητήσουμε για τον ρατσιστικό λόγο και τη σχέση του με το ρατσιστικό έγκλημα, γενικότερα τη σχέση λόγου και πράξης, την άρνηση του Ολοκαυτώματος και την ποινικοποίησή της ή μη, καθώς και τα όρια της ελευθερίας του λόγου.³

Τρίτον, η δίκη Ρίχτερ εξελίχθηκε, ουσιαστικά, σε μια μεγάλη Δίκη της Ιστορίας: όχι μόνο επειδή στη θέση του κατηγορούμενου βρέθηκαν ένας καθηγητής Ιστορίας και ένα ιστορικό σύγγραμμα, αλλά και επειδή

απόφαση-πλαίσιο 2008/913/ΔΕΥ της 28.11.2008, του Συμβουλίου της ΕΕ.

3. Βλ. σχετικά, Κλειώ Παπαπαντολέω, «Η δικαιοσύνη», Δημήτρης Χριστόπουλος (επιμ.), *Το «βαθύ κράτος» στη σημερινή Ελλάδα και η ακροδεξιά. Αστυνομία, δικαιοσύνη, στρατός, Εκκλησία*, Αθήνα, Νήσος-Ίδρυμα Ρόζα Λούξεμπουργκ, 2014, σ. 166-180.

στο δικαστήριο κλήθηκαν και κατέθεσαν γνωστοί ιστορικοί και γενικότερα κοινωνικοί επιστήμονες, τους οποίους κυρίως η έδρα και η πολιτική αγωγή καλούσαν να αποφανθούν επί ζητημάτων ιστορίας. Έτσι, οι έννοιες της Ιστορίας, της ιστορικής μνήμης και της ιστορικής αλήθειας, με ποικίλους τρόπους –ως τιμωροί, κριτές και κριτήρια– κυριαρχούσαν στην αίθουσα.

Οι ιστορικοί έναντι του άρθρου 2 του «αντιρατσιστικού νόμου»

Το φθινόπωρο του 2014 πάνω από εκατόν πενήντα ιστορικοί, ερευνητές και κοινωνικοί επιστήμονες δημοσίευσαν μια έκκληση για την απόσυρση του άρθρου 2 τού μετέπειτα Ν. 4285/2014 (που τότε είχε κατατεθεί και συζητιόταν στη Βουλή), εκφράζοντας την αντίθεσή τους στην ποινικοποίηση της άποψης –ιδιαίτερα όσον αφορά γεγονότα του παρελθόντος– και επισημαίνοντας τον κίνδυνο μια τέτοια ρύθμιση να χρησιμοποιηθεί καταχρηστικά απέναντι σε όποιον και όποια παρεκκλίνει από κυρίαρχες διατυπώσεις και αφηγήσεις. Έλεγαν, μάλλον συγκρατημένα και προσεκτικά, καθώς η επιδίωξη όσων συντάζαν το αρχικό κείμενο ήταν να συγκεντρώσει μια ευρεία γκάμα υπογραφών:

«Το άρθρο 2 προβλέπει την τιμωρία όποιου «με πρόθεση [...], επιδοκιμάζει, ευτελίζει ή κακόβουλα αρνείται τη σοβαρότητα εγκλημάτων γενοκτονιών, εγκλημάτων πολέμου, εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας, του Ολοκαυτώματος και εγκλημάτων του ρατσισμού. Εκφράζουμε τη ρητή αντίθεσή μας με μια τέτοια διάταξη. [...] Η στάση μας δεν πηγάει βέβαια από οποιαδήποτε ανοχή στους «αρνητές» απεχθών εγκλημάτων, ούτε από την άρνηση τιμωρίας εγκληματικών πράξεων, αλλά από την πεποίθηση, ότι, όπως έχει αποδείξει και η διεθνής εμπειρία, τέτοιες διατάξεις οδηγούν σε επικίνδυνες ατραπούς: πλήττουν καιρία το δημοκρατικό και αναφαίρετο δικαίωμα της ελευθερίας του λόγου, ενώ ταυτόχρονα δεν είναι διόλου αποτελεσματικές. [...] Ο χαρακτηρισμός και η προσέγγιση μαζικών εγκλημάτων ως γενοκτονιών, εθνοκαθάρσεων ή σφαγών πρέπει να είναι αντικείμενο επιστημονικού και νηφάλιου δημόσιου διαλόγου και όχι νομοθετικής ρύθμισης και ποινικής τιμωρίας με κίνδυνο να φιμώνεται κάθε αντίθετη στην κυρίαρχη άποψη, ακόμα και αυτή η ιστορική έρευνα και διδασκαλία».⁴

4. Βλ. «Έκκληση 152 ιστορικών: Να αποσυρθεί το άρθρο 2 του αντιρατσιστικού νομοσχεδίου που περιορίζει την ελευθερία του λόγου»: παραπέμπω στη δημοσίευση με τις περισσότερες υπογραφές (καθώς προστέθηκαν κάποιες μετά την αρχική δημοσιοποίηση του κειμένου), στην ηλεκτρονική έκδοση των «Ενθεμάτων» της *Αυγής της Κυριακής*, 3.9.2014 (goo.gl/YjZVZ).

Αναρωτιέμαι αν οι υπογράφοντες φαντάζονταν ότι οι φόβοι τους θα επιβεβαιώνονταν τόσο γρήγορα και τόσο ξεκάθαρα. Διότι, ενάμιση περίπου χρόνο μετά, η μόνη γνωστή δίωξη με βάση τον ψηφισμένο πλέον αντιρατσιστικό νόμο αφορούσε έναν ιστορικό και τις απόψεις του. Ενώ δηλαδή όλο αυτό το διάστημα είχαμε δεκάδες δημοσιοποιημένα (και προφανώς πολλαπλάσια μη δημοσιοποιημένα) περιστατικά επιθέσεων από νεοναζί σε μετανάστες, σε πρόσφυγες, σε μέλη της ΛΟΑΤΚΙ κοινότητας, δηλώσεις γεμάτες μίσος και ρατσισμό από ιεράρχες, ακροδεξιούς και πολλούς άλλους, η μόνη δίωξη που έγινε δεν αφορούσε κανέναν από τους παραπάνω, αλλά τον Χ. Ρίχτερ και τις απόψεις του για τη Μάχη της Κρήτης, τον Β΄ Παγκόσμιο, τους αντάρτες και τα ναζιστικά στρατεύματα, τις οποίες διατύπωνε σε ένα βιβλίο το οποίο μάλιστα, τη στιγμή που ασκήθηκε η δίωξη δεν κυκλοφορούσε πια στο εμπόριο.⁵

Ένα κλητήριο θέσπισμα που μοιάζει με άρθρο πολεμικής

Το κλητήριο θέσπισμα, όπως μας δείχνει μια απλή ανάγνωσή του, προσομοιάζει περισσότερο σε πολεμικό άρθρο ή αρνητική γνωμάτευση για υπό δημοσίευση ιστορική μελέτη παρά σε νομικό κείμενο. Διατρέχοντάς το, διαπιστώνουμε, λ.χ., ότι, για να στοιχειοθετηθούν οι κατηγορίες, διεξάγεται μια ολόκληρη συζήτηση για την Αντίσταση και τα εγκλήματα των ναζί στην Κρήτη μέσα από αποσπάσματα του βιβλίου του Ρίχτερ, τα οποία αντικρούονται και... καταρρίπτονται με την παράθεση χωρίων από άλλα ιστορικά έργα, μαρτυρίες, αποφάσεις της Βουλής και επιχειρήματα. Σε κάθε περίπτωση, ζητήματα που θα άρμοζε να συζητηθούν σε ένα επιστημονικό συνέδριο, ένα άρθρο, μια τηλεοπτική εκπομπή και ενίοτε ένα καφενείο, τίθενται στο θέσπισμα, προκειμένου να λυθούν διά της ακροαματικής διαδικασίας.

Ποιο είναι λοιπόν το αντικείμενο της δίωξης; Διαβάζοντας το κλητήριο θέσπισμα, όσο διασταλτικά και να προσεγγίζει κανείς τις έννοιες, δεν μπορεί να συνάγει ότι ο Χ. Ρίχτερ με τα όσα έγραψε (άσχετα με αν αυτά είναι τεκμηριωμένα, εμβριθή, αστήρικτα ή απaráδεκτα) «ετέλισε και κακόβουλα αρνήθηκε την ύπαρξη και τη σοβαρότητα αναγνωρισμένων από τη Βουλή των Ελλήνων εγκλημάτων του ναζισμού και εγκλημάτων πολέμου, που διέπραξαν οι κατοχικές στρατιωτικές δυνάμεις κατά τη περίοδο του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, 1941-1945, και η αξιόποινη αυτή συμπεριφορά του

---

5. Το βιβλίο επανακυκλοφόρησε εντός του 2016, προφανώς λόγω της δημοσιότητας που έλαβε.

στρέφεται κατά συνόλου ανθρώπων που προσδιορίζεται με βάση τη φυλή, τη γενεαλογική καταβολή και την εθνική καταγωγή και έχει εξυβριστικό χαρακτήρα κατά των ανθρώπων αυτών», όπως αναφέρεται σε αυτό. Για παράδειγμα, αντικείμενο δίωξης είναι απόψεις του όπως: «ο μεγάλος αριθμός των νεκρών οφείλεται πιθανώς στο γεγονός ότι στρατιώτες που είχαν τεθεί εκτός μάχης, με άλλα λόγια τραυματίες, σφαγιαστάθηκαν από τους αντάρτες» (και σχολιάζεται στο θέσπισμα: «δηλαδή πιθανολογεί το σφαγιασμό από τους αντάρτες των τραυματισμένων στρατιωτών, χωρίς να παραθέτει συγκεκριμένα και μη προερχόμενα από τη ναζιστική τότε προπαγάνδα στοιχεία)· ότι «η διαταγή εκτέλεσης των αμάχων από τον Ringel δεν ήταν αναίτια»· ή ότι «στα τέλη Μαΐου του 1941 ξεκίνησαν οι καταθέσεις των αλεξιπτωτιστών στα στρατιωτικά δικαστήρια σχετικά με την καταπάτηση του διεθνούς δικαίου από τους κατοίκους της Κρήτης στο ζήτημα της αντιμετώπισης των Γερμανών στρατιωτών» (και σχολιάζεται στο ψήφισμα: «χωρίς να θίγει την αναξιοπιστία των δικαστηρίων αυτών και δίνοντας έτσι την εντύπωση ότι υπήρξε καταπάτηση του διεθνούς δικαίου από τους κατοίκους της Κρήτης»).

Ενίοτε, φτάνουμε σε σημεία εξωφρενικά. Όταν, λ.χ., ανάμεσα σε αυτά για τα οποία διώκεται ο συγγραφέας περιλαμβάνεται και η άποψη του ότι η Μάχη της Κρήτης έγινε «στρατιωτικός μύθος», ενώ δεν είχε σημαντική επίπτωση στη γενικότερη έκβαση του Β' Παγκοσμίου Πολέμου —για την αντίκρουση της οποίας επιστρατεύεται η εκτίμηση του «Georgy Constantinovich Zhoukov, στρατηγού του Σοβιετικού Στρατού».⁶ Απορώ πάντως πώς η εγκαλούσα αρχή δεν μερίμνησε να κληθεί και κάποιος απόγονος του στρατάρχη για να καταθέσει σχετικά· η ευκαιρία πάντως υπήρχε, εφόσον, σύμφωνα τουλάχιστον με τη Βικιπαίδεια, μια εγγονή του στρατάρχη ζει στην Ελλάδα και είναι παντρεμένη με Έλληνα.

Ο πειρασμός να συνεχίσω στο ίδιο μοτίβο είναι μεγάλος, αλλά δεν θα το κάνω, εφόσον το ζήτημα, μολονότι η φαιδρότητά του είναι κατάδηλη, δεν είναι εν συνόλω διόλου φαιδρό. Θα επισημάνω, λοιπόν, ότι η γενικότερη συζήτηση για τα ζητήματα αυτά δεν είναι καινούργια. Από το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και μετά, το ζήτημα της συμβολής της αντιφασιστικής αντίστασης στην ήττα του Τρίτου Ράιχ τροφοδότησε μια μεγάλη, και συνήθως σφοδρή, δημόσια διαμάχη μεταξύ παλαιμάχων αντιστασιακών, ιστορικών και πολιτικών στην Ευρώπη. Με μια κρίσιμη διαφορά: δεν διεξαγόταν εντός των δικαστικών αιθουσών, εν αναμονή της ετυμηγορίας της Θέμιδος.

6. Για το πλήρες κείμενο του κλητηρίου θεσπίσματος, βλ. goo.gl/KX3u0b.

Σύμφωνοι, είπαν πολλοί, που δεν διαφωνούσαν με τα παραπάνω και θεωρούσαν τη δίωξη απαράδεκτη, πρόκειται όμως για κακή εφαρμογή του αντιρατσιστικού νόμου· δεν φταίει ο νόμος, αλλά η εφαρμογή του. Πράγματι, ο νόμος μιλάει ρητά για όποιον «επιδοκιμάζει, ευτελίζει και κακόβουλα αρνείται», που εκδηλώνεται «κατά τρόπο που μπορεί να υποκινήσει βία ή μίσος ή ενέχει απειλητικό ή υβριστικό χαρακτήρα κατά μιας τέτοιας ομάδας ή μέλους της». Είναι σαφές ότι οι προϋποθέσεις αυτές δεν πληρούνται στην περίπτωση μιας μελέτης, και δη της συγκεκριμένης, επομένως, πολύ απλά η υπόθεση έπρεπε να μπει στο αρχείο.

Έπρεπε· ωστόσο δεν μπήκε όμως – κι αυτό ακριβώς είναι το ζήτημα. Γιατί το ότι η υπόθεση έφτασε στο ακροατήριο μας δείχνει ότι το άρθρο 2 του Νόμου ανοίγει τον ασκό του Αιόλου: όταν δίνει τη δυνατότητα ποινικοποίησης των απόψεων, ο κάθε εισαγγελέας μπορεί να ερμηνεύει εντελώς αυθαίρετα τη διάταξη, κατά το δοκούν, σύμφωνα με τις προσωπικές του αντιλήψεις και τους εκάστοτε ιδεολογικοπολιτικούς συσχετισμούς. Ας θυμηθούμε ότι η αιτιολογική έκθεση του Νόμου – κάτι που είχε επισημάνει μετ' επιτάσεως ο τότε υπουργός Δικαιοσύνης, Χαράλαμπος Αθανασίου, στη Βουλή– σημειώνει: «Σε καμία περίπτωση δεν επιδιώκεται η απαγόρευση ή ιδεολογική χειραγώγηση της επιστημονικής έρευνας» – και όμως αυτή η ρητή διατύπωση δεν είχε καμία αξία ούτε απέτρεψε τη δίωξη στην περίπτωσή μας.

Αντίστοιχα, ένα σωματείο Μικρασιατών θα μπορούσε να ισχυριστεί –και κάποιος εισαγγελέας να συμφωνήσει– ότι η περιβόητη διατύπωση περί «συνωστισμού» στην προκυμαία της Σμύρνης, στο βιβλίο της ΣΤ' Δημοτικού, προσβάλλει τη μνήμη των νεκρών προγόνων τους, ευτελίζει, αρνείται κακόβουλα την Καταστροφή κ.ο.κ. Στο κλητήριο θέσπισμα της δίωξης Ρίχτερ, μάλιστα, εισάγεται η έννοια της «ιστορικής υπόληψης», σε ευθεία αναλογία με την προσωπική ή οικογενειακή υπόληψη – την προσβολή της τιμής και της υπόληψης όλων των Κρητών. Ενδιαφέρον θέμα για θεωρητική συζήτηση, αλλά τρομακτικό όταν απολήγει σε δικαστήρια και ποινικές ευθύνες.

Τι να κάνουμε;

Είναι κρίσιμο, κατά τη γνώμη μου, να διαχωρίσουμε με σαφήνεια, στο μυαλό μας και στις δημόσιες παρεμβάσεις μας, την αντίθεσή μας στις απόψεις κάποιου από την ποινική δίωξή του. Μάλιστα, θα έλεγα ότι, ειδικά όσοι διαφωνούμε με τις απόψεις Ρίχτερ, έχουμε ακόμα περισσότερους λόγους –πέραν των γενικών λόγων αρχής, που ασφαλώς είναι οι

σημαντικότεροι— να διαφωνούμε με την προκειμένη δίωξη: όταν κάποιος οδηγείται αδίκως στο εδώλιο για τις απόψεις του και πρέπει να εναντιωθούμε σε αυτό, εκ των πραγμάτων —έχει αποδειχθεί πάμπολλες φορές στην πράξη— αναγκαζόμαστε να αναστείλουμε ή να μετριάσουμε την κριτική.

Ας δούμε την πιο δύσκολη, ακραία και απεχθή περίπτωση: την άρνηση του Ολοκαυτώματος. Και λέω την πιο δύσκολη και ακραία περίπτωση (το απεχθής νομίζω, δεν χρειάζεται επεξήγηση), γιατί αφενός δεν πρόκειται για «άποψη» και αφετέρου αφορά το Έγκλημα των Εγκλημάτων, που στοιχειώνει όχι μόνο τον 20ό αιώνα, αλλά όλη την ανθρωπότητα. Και όμως, και σε αυτή την περίπτωση, μπορούμε και πρέπει να είμαστε αντίθετοι στην ποινικοποίηση της άρνησης, με οδηγό μας την ιστορικό Ντέμπορα Λίπσταντ. Η Λίπσταντ, εμβληματική Αμερικανοεβραία μελετήτρια και αγωνίστρια κατά της άρνησης του Ολοκαυτώματος, έχοντας αφιερώσει το έργο και τη ζωή της στην αντίρρηση των ψευδών των «αρνητών», είναι κατηγορηματικά αντίθετη στην ποινική δίωξή τους. Και το κάνει όχι βέβαια από την παραμικρή συμπάθεια ή ανοχή προς αυτούς, αλλά επειδή είναι απόλυτα πεπεισμένη ότι τέτοιες διώξεις είναι ταυτόχρονα ανελεύθερες και αναποτελεσματικές.⁷

Πέραν τούτου, αν θέλουμε οι λέξεις να μη γίνονται λάστιχο και να μη χάνουν τη σημασία τους, οι απόψεις και το βιβλίο του Ρίχτερ δεν συνιστούν «ναζιστική προπαγάνδα». Μπορούμε να είμαστε όσο θέλουμε, και όσο χρειάζεται, σφοδροί στην κριτική μας. Και επίσης, να πούμε ότι πολλές απόψεις του Ρίχτερ (όπως λ.χ. οι αναφορές στην «ήπια» βαρβαρότητα ή ακόμα και τον «ιπποτισμό» μέρους των Γερμανών στρατιωτών) ωραιοποιούν τους ναζί και κακοποιούν την πραγματικότητα. Ωστόσο, το να χαρακτηρίσουμε το βιβλίο του ναζιστική προπαγάνδα μόνο ευτελίζει τις έννοιες και την αντιπαράθεση, προσφέροντας κακές υπηρεσίες και στην υπόθεσή μας. Γιατί όταν χρησιμοποιείς σαν πασπαρτού τον χαρακτηρισμό «ναζιστικός» για τις απόψεις με τις οποίες διαφωνείς, εν τέλει δεν σπιλώσεις τον αντίπαλο, αλλά σχετικοποιείς τον ναζισμό, αφού τον ξεχειλώνεις και τον κάνεις μια ταμπέλα που μπορεί να κολλάει παντού. Όπως έχει ειπωθεί πολύ εύστοχα, δυστυχώς δεν θυμάμαι από

7. Βλ. το κλασικό της έργο, Deborah E. Lipstadt, *Denying the Holocaust: The Growing Assault on Truth and Memory*, Νέα Υόρκη, Plume, 1993. Η Λίπσταντ έγινε ευρύτερα γνωστή όταν ο διαβόητος αρνητής του Ολοκαυτώματος Ντέιβιντ Ίρβινγκ τη μήνυσε για συκοφαντική δυσφήμιση, καθώς στο βιβλίο της αυτό τον χαρακτήριζε «οπαδό του Χίτλερ» και τον κατηγορούσε για «παραποίηση στοιχείων». Για τη δίκη, στην οποία η Λίπσταντ αθώωθηκε, βλ. τον δικτυακό τόπο που δημιούργησε η Λίπσταντ και συνεργάτες της, Holocaust Denial on Trial (www.hdot.org).

ποιον, στη μεταπολιτευτική Ελλάδα έχει γίνει τέτοια κατάχρηση του χαρακτηρισμού «φασίστας» που κατάντησε να σημαίνει τα πάντα – και επομένως τίποτα.

Άλλωστε, ως ιστορικοί οφείλουμε να αναζητήσουμε ουσιαστικότερες και βαθύτερες ερμηνείες για τους λόγους που λέει όσα λέει του Ρίχτερ, και όχι την εύκολη λύση ότι έγινε όψιμος προπαγανδιστής των ναζί. Παραθέτω αποσπάσματα από δύο κείμενα –διόλου φιλικά προς τον γερμανικό ιστορικό, παρεμπιπτόντως– που μας υποδεικνύουν, κατά τη γνώμη μου, δύο σοβαρές κατευθύνσεις για την ουσιαστική κριτική των απόψεων Ρίχτερ. Το πρώτο είναι της δημοσιογραφικής και ερευνητικής ομάδας «Ιός»:

Η Μάχη της Κρήτης δεν αποτελεί ως εκ τούτου ναζιστικό σύγγραμμα, αλλά παρέμβαση στη φορτισμένη δημόσια συζήτηση που διεξάγεται στη Γερμανία εδώ και δύο δεκαετίες, σχετικά με τον ρόλο και τα εγκλήματα της Βέρμαχτ στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Παρέμβαση που υιοθετεί την εκεί «εθνικά ορθή» επιχειρηματολογία, για τον διαχωρισμό του «εθνικού» στρατού από τα «κομματικά» SS και των «παραδοσιακών» εγκλημάτων πολέμου που διέπραξε η Βέρμαχτ (πυρπολήσεις χωριών, εκτελέσεις χωρικών και ομήρων ως μέσα καταστολής του αντάρτικου) από τα «αμιγώς πολιτικά» εγκλήματα του χιτλερικού καθεστώτος, όπως το Ολοκαύτωμα. Ο σοσιαλδημοκράτης συγγραφέας ταυτίζεται έτσι τελικά μ' έναν υποθετικό «μεσαίο χώρο» του γερμανικού μιλιταρισμού, εξαπολύοντας άσφαιρα πυρά κατά του γερμανικού «εθνικισμού» και διαχωρίζοντας τεχνητά τον εθνικοσοσιαλισμό από το στρατοκρατικό πλέγμα που τον γέννησε, τον τροφοδότησε και συμπορεύθηκε μαζί του μέχρι την ήττα στον αγώνα για μια «Μεγάλη Γερμανία».⁸

Το δεύτερο απόσπασμα προέρχεται από μια πρόσφατη μελέτη του Χρήστου Χατζηιωσήφ:

Η προσπάθεια του Χάιντς Ρίχτερ να αποκαταστήσει την υστεροφημία των Γερμανών αλεξιπτωτιστών της Μάχης της Κρήτης συνδέεται, ακριβώς, με τη γενικότερη προσπάθεια να πεισθεί η γερμανική κοινή γνώμη για τη νομιμότητα των επεμβάσεων του νέου γερμανικού στρατού στο εξωτερικό και δεν εκκινεί από τη διάθεση μιας αδέξιας απολογίας των ναζιστικών εγκλημάτων, όπως θεώρησαν διάφορες εξημμένες κεφαλές στην Κρήτη. Στην καταληκτική παράγραφο του βιβλίου, ο Ρίχτερ συνοψίζει ως εξής το παράπονο και τους στόχους του: «Οι Γερμανοί που

8. Ο Ιός, «“Αντιρατσιστική” εθνική λογοκρισία», ό.π.

είχαν πολεμήσει στην Κρήτη βρήκαν εκεί [στη Νέα Ζηλανδία] την αναγνώριση που τους στερούν μέχρι σήμερα στην πατρίδα τους, παρότι στο μεταξύ Γερμανοί στρατιώτες συμμετέχουν σε αποστολές στο εξωτερικό». Στην υπεράσπιση της εξωτερικής πολιτικής της σημερινής Γερμανίας οφείλεται, συν τοις άλλοις, και η σπουδή του Ρίχτερ να συμβουλευθεί το Υπουργείο Οικονομικών του Βόλφγκανγκ Σόιμπλε για τις οφειλές της Γερμανίας προς την Ελλάδα, από την περίοδο της Κατοχής.⁹

Μια αθώωση με σημασία

Η δίκη είχε ευτυχή έκβαση. Όχι μόνο επειδή κατέληξε στην αθώωση του κατηγορούμενου, αλλά και επειδή η αθώωση αυτή δεν έγινε λόγω «αμφιβολιών», λόγω «έλλειψης δόλου» ή με κάποιο μεσοβέζικο σκεπτικό – συνήθεια προσφιλής των ελληνικών δικαστηρίων, όταν θέλουν και την πίτα ολόκληρη και τον σκύλο χορτάτο: δηλαδή και να μην καταδικάσουν, αλλά και να μην πάρουν θέση για την ουσία της υπόθεσης. Αντιθέτως, στην περίπτωση αυτή, το Μονομελές Πρωτοδικείο Ρεθύμνου, χωρίς περιστροφές και με σαφήνεια, έκρινε ότι, για τρεις λόγους μάλιστα, το άρθρο 2 του Ν. 4285/14 είναι αντίθετο με το ελληνικό Σύνταγμα και το ευρωπαϊκό δίκαιο, και ως εκ τούτου, «ανίσχυρο και ανεφάρμοστο», με συνέπεια την αθώωση του κατηγορούμενου. Παραθέτω το σκεπτικό, όπως το ανέγνωσε προφορικά ο δικαστής, και μνημονεύω το όνομά του: Αλέξανδρος Καργόπουλος.

Ο νομοθέτης με την εισαγωγή του σκέλους που παραπέμπει σε εγκλήματα που έχουν αναγνωριστεί «με αποφάσεις της Βουλής», υπερέβη αντισυνταγματικώς τα όρια της νομοθετικής του λειτουργίας, παραβίασε τη συνταγματική αρχή της νομιμότητας των ποινικών εγκλημάτων και επιχείρησε να εισχωρήσει ανεπίτρεπτα στη δικαστική λειτουργία, διότι δεν θεμελίωσε το αξιόποιο αποκλειστικά σε κανόνα δίκαιου ως όφειλε, αλλά στην αναγνώριση και το νομικό χαρακτηρισμό γεγονότων του παρελθόντος ως εγκλημάτων με νόμο, υποκαθιστώντας έτσι τη δικαστική κρίση.

Επιπροσθέτως, παραβίασε την ελευθερία του λόγου και την ακαδημαϊκή ελευθερία, δοθέντος ότι οι νόμοι που «αναγνωρίζουν» (ή θεσπίζουν) ιστορικά γεγονότα, ακόμη κι αν εκφράζουν την πλειοψηφία, δεν μπορούν σε μια δημοκρατική και πλουραλιστική κοινωνία και σύγχρονο κράτος δίκαιου να αποτελούν τη βάση δεσμευτικών κανόνων που να συνεπάγονται νομικές απαγορεύσεις και κυρώσεις.

9. Χρήστος Χατζηιωσήφ, *Η ευρωπαϊκή ενοποίηση, η Γερμανία και η επιστροφή των εθνικισμών*, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2017, σ. 67-68.

Τέλος, παραβίασε το καθήκον αμοιβαίας και πιστής συνεργασίας της Συνθήκης της ΕΕ, διότι, κατά την ενσωμάτωση της παραπάνω απόφασης-πλαισίου, εξάρτησε το αξιόποινο από «αποφάσεις της Βουλής», το οποίο η ίδια σαφώς απέκλεισε και έτσι παρέκκλινε ουσιωδώς από την αξιόποινη συμπεριφορά που αυτή τυποποιούσε, με αποτέλεσμα να αναιρεί τους επιδιωκόμενους σκοπούς της και, συγκεκριμένα, τη νομοθετική εναρμόνιση σε ευρωπαϊκό επίπεδο.

Τούτων δοθέντων, το άρθρο 2 του Ν. 4285/14 με το οποίο αντικαθίσταται το άρθρο 2 του Ν. 927/1979 κατά το σκέλος που παραπέμπει σε γενοκτονίες και εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας και πόλεμον που έχουν αναγνωριστεί «με αποφάσεις της Βουλής των Ελλήνων» είναι αντίθετο με το Σύνταγμα και το Ευρωπαϊκό δίκαιο, και, ως εκ τούτου, ανίσχυρο και ανεφάρμοστο. Κατόπιν τούτων, ο κατηγορούμενος κηρύσσεται αθώος.

Μετά την αθώωση, και μάλιστα με τέτοιο σκεπτικό, του Ρίχτερ, πιστεύω ότι το επόμενο, άμεσο και απολύτως επιβεβλημένο βήμα είναι η κινητοποίηση για την κατάργηση του άρθρου 2 του Ν. 4285/14. Δεν είναι θέμα μόνο των ιστορικών, βέβαια· ωστόσο πιστεύω και θα μπορούσαν και θα άξιζε να πάρουν μια τέτοια πρωτοβουλία.

ΥΓ. Στα τέλη του 2016 μια συναφής περίπτωση απασχόλησε τη δημοσιότητα: η ποινική δίωξη εναντίον της ιστορικού Σείλα Λεκέρ για τη μελέτη της *Το νησί του Μουσολίνι. Φασισμός και ιταλική κατοχή στη Σύρο*, μεταφρ. Ελένη Αστερίου, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2103. Τα παιδιά του διορισμένου κατοχικού νομάρχη Κυκλάδων Βαΐτση Βάγια είχαν υποβάλει αγωγή εναντίον της συγγραφέως και του εκδοτικού οίκου, «για την επιδίκαση αποζημίωσης 300.000 ευρώ προκειμένου να αποκατασταθεί η «τιμή και υπόληψη» τους, που (υποτίθεται ότι) είχαν θιγεί από την απλή υπενθύμιση της κατοχικής πολιτείας (και μεταπολεμικής ατιμωρησίας) του εκλιπόντος γονιού τους».¹⁰ Νομικά η υπόθεση διέφερε, καθώς η δίωξη δεν έγινε με τον αντιρατσιστικό νόμο, αλλά με το άρθρο 57 του Αστικού Κώδικα περί «προσβολής της προσωπικότητας», ωστόσο η περίπτωση αξίζει να συνεξεταστεί, για τις ομοιότητες και τις διαφορές. Η έκβαση και εδώ ήταν καλή, αφού, υπό το κράτος των αντιδράσεων, οι ενάγοντες απέσυραν τελικά την αγωγή τους.

---

10. Βλ. Τάσος Κωστόπουλος, «Ο δωσιλογισμός στο απυρόβλητο;», στη σειρά «Το φάντασμα της ιστορίας», *Η εφημερίδα των Συντακτών*, 29.10.2016, όπου και εκτενής ανάλυση της υπόθεσης.